DOMSTOLENS DOM (Sjette Afdeling)

10. februar 2000 *

I de forenede sager C-270/97 og C-271/97,

angående anmodninger, som Landesarbeitsgericht Niedersachsen (Tyskland) i medfør af EF-traktatens artikel 177 (nu artikel 234 EF) har indgivet til Domstolen for i de for nævnte ret verserende sager,

Deutsche Post AG

mod

Elisabeth Sievers (sag C-270/97),

Brunhilde Schrage (sag C-271/97),

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF) og af den protokol ad artikel 119 i traktaten om oprettelse af Det Europæiske Fællesskab, der er knyttet som bilag til EF-traktaten,

* Processprog: tysk.

har

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

sammensat af formanden for Anden Afdeling, R. Schintgen (refererende dommer), som fungerende formand for Sjette Afdeling, og dommerne G. Hirsch og H. Ragnemalm,

generaladvokat: G. Cosmas
justitssekretær: ekspeditionssekretær H.A. Rühl,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Deutsche Post AG ved advokat M. Karoff, Hannover

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved P. Hillenkamp og M. Wolfcarius, Kommissionens Juridiske Tjeneste, som befuldmægtigede, bistået af advokat K. Bertelsmann, Hamburg,

på grundlag af retsmøderapporten,

efter at der i retsmødet den 1. juli 1998 er afgivet mundtlige indlæg af Deutsche Post AG ved advokat J. Peter, Bonn, af E. Sievers og B. Schrage ved fagforeningssekretær i Deutsche Postgewerkschaft K. Lörcher og af Kommissionen ved M. Wolfcarius, bistået af advokat K. Bertelsmann,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 8. oktober 1998,

afsagt følgende

Dom

1 Ved to kendelser af 8. november 1996, indgået til Domstolen den 24. juli 1997, har Landesarbeitsgericht Niedersachsen i medfør af EF-traktatens artikel 177 (nu artikel 234 EF) forelagt to præjudicielle spørgsmål vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF — 143 EF) og af den protokol ad artikel 119 i traktaten om oprettelse af Det Europæiske Fællesskab (herefter »protokollen«), der er knyttet som bilag til EF-traktaten.

2 Spørgsmålene er blevet rejst under to sager mellem Deutsche Post AG (herefter »Deutsche Post«), tidligere Deutsche Bundespost, og henholdsvis Elisabeth Sievers (sag C-270/97) og Brunhilde Schrage (sag C-271/97). Sagerne drejer sig om betingelserne for at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet tillægspensionsordning og for at få udbetalt pension i henhold til ordningen.

De relevante nationale bestemmelser

3 Artikel 3, stk. 1, 2 og 3, i Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (herefter »GG«) bestemmer:

»1. Alle er lige for loven.

2. Mænd og kvinder er ligeberettigede. Staten skal fremme den faktiske gennemførelse af ligeberettigelsen af kvinder og mænd og bestræbe sig på at afskaffe eksisterende uligheder.

3. Ingen må stilles ringere eller bedre på grund af køn, afstamning, race, sprog, national eller etnisk oprindelse, tro, religiøse eller politiske anskuelser. Ingen må stilles ringere på grund af et handicap.«

4 I henhold til § 1 i Gesetz über die Gleichbehandlung von Männern und Frauen am Arbeitsplatz (lov af 1980 om ligebehandling af mænd og kvinder på arbejdsmarkedet) blev der i § 612 i Bürgerliches Gesetzbuch indsat et nyt stk. 3 med følgende ordlyd:

»I et arbejdsforhold kan det ikke lovligt aftales, at samme arbejde eller arbejde af samme værdi som følge af arbejdstagerens køn lønnes ringere end for en

arbejdstager af det andet køn. En aftale om lavere løn kan ikke begrundes med, at der som følge af arbejdstagerens køn gælder særlige beskyttelsesregler ...«

5 I 1985 blev Gesetz über arbeitsrechtliche Vorschriften zur Beschäftigungsförderung (lov om arbejdsretlige bestemmelser til fremme af beskæftigelsen, herefter »BeschFG«) vedtaget. Lovens § 2-6 omhandler arbejde på deltid. I henhold til § 2, stk. 1, må en arbejdsgiver ikke forskelsbehandle deltidsansatte i forhold til fuldtidsansatte, medmindre objektive faktorer begrunder en forskellig behandling. Ifølge lovens § 6 kan bestemmelserne i det pågældende afsnit af loven dog fraviges, også til ugunst for arbejdstageren, i henhold til en kollektiv overenskomst.

6 Ifølge § 24 i Tarifvertrag für Arbeiter der Deutschen Bundespost (kollektiv overenskomst for arbejdere, der er ansat af Deutsche Bundespost) skal arbejderne være tilsluttet Versorgungsanstalt der Deutschen Bundespost (pensionskassen for ansatte i Deutsche Bundespost, herefter »VAP«) på de vilkår, der er fastsat i den til enhver tid gældende Tarifvertrag über die Versorgung der Arbeitnehmer der Deutschen Bundespost (kollektiv overenskomst om pension for ansatte i Deutsche Bundespost, herefter »pensionsoverenskomsten«).

7 Indtil den 31. december 1987 havde § 3 i pensionsoverenskomsten følgende ordlyd:

»Arbejdstageren skal være tilsluttet VAP i henhold til vedtægten og gennemførelsesbestemmelserne ... når den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid, der er

aftalt i henhold til arbejdskontrakten, mindst udgør halvdelen af den til enhver tid gældende sædvanlige ugentlige arbejdstid for en tilsvarende fuldtidsbeskæftiget arbejdstager ...«

8 Med virkning fra den 1. januar 1988 blev bestemmelsen ændret til følgende:

»Arbejdstageren skal være tilsluttet VAP i henhold til vedtægten og gennemførelsesbestemmelserne ... når den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid, der er aftalt i henhold til arbejdskontrakten, mindst udgør 18 timer.«

9 Ved kollektiv overenskomst af 22. september 1992 blev § 3 i pensionsoverenskomsten på ny ændret, denne gang med tilbagevirkende gyldighed fra den 1. april 1991. Den havde herefter følgende ordlyd:

»Arbejdstageren skal være tilsluttet VAP i henhold til vedtægten og gennemførelsesbestemmelserne ... når han er part i et arbejdsforhold, hvor han ikke kun er beskæftiget i ubetydeligt omfang som omhandlet i § 8, stk. 1, i Sozialgesetzbuch's IV. bog.«

Hovedsagerne

10 Elisabeth Sievers har været deltidsansat hos Deutsche Bundespost fra den 16. september 1964 til den 28. februar 1988, hvor hun tog sin afsked. Siden den 1. marts 1988 har hun fået udbetalt en lovbestemt alderspension. På grund af sin

arbejdstid, som altid har udgjort mindre end 18 timer om ugen, bortset fra i 1963 og 1964, hvor den var på 18 timer, har hun aldrig været tilsluttet VAP.

11 Brunhilde Schrage har været deltidsansat hos Deutsche Bundespost, først i henhold til tidsbegrænsede aftaler fra den 1. april 1960 til den 30. september 1980, dog afbrudt af kortere perioder, hvor hun ikke arbejdede, og derefter uafbrudt fra den 1. oktober 1981 til den 31. marts 1993, hvor hun tog sin afsked. Siden den 1. april 1993 har hun fået udbetalt en lovbestemt alderspension. På grund af sin arbejdstid, som altid har udgjort mellem 8 og 13 timer om ugen, har hun aldrig været tilsluttet VAP.

12 Elisabeth Sievers anlagde sag ved Arbeitsgericht Hannover med påstand om, at Deutsche Post tilpligtedes at udbetale hende, med virkning fra det tidspunkt, hvor hun tog sin afsked, en tillægspension svarende til, hvad hun ville have fået udbetalt, såfremt hun havde været tilsluttet VAP i hele den periode, hvor arbejdsforholdet bestod. Også Brunhilde Schrage anlagde sag ved Arbeitsgericht Hannover mod Deutsche Post og nedlagde tilsvarende påstande.

13 De gjorde begge gældende, at en udelukkelse af ansatte med en ugentlig arbejdstid på mindre end først 20 og senere 18 timer fra retten til at få tillægspension er en form for forskelsbehandling, der er forbudt i henhold til traktatens artikel 119, GG's artikel 3 og BeschFG's § 2, stk. 1.

14 Deutsche Post påstod sig frifundet og anførte til støtte herfor, at den forskellige behandling var begrundet i et objektivt hensyn, nemlig at de udgifter, der ville være forbundet med, at ordningen med tilbagevirkende gyldighed blev udvidet til at omfatte alle deltidsansatte, ville true Deutsche Post's økonomiske eksistens, og at de rettigheder, sagsøgerne påberåbte sig, i henhold til Domstolens praksis vedrørende traktatens artikel 119 ikke var opstået for beskæftigelsesperioder, der lå forud for den 17. maj 1990, hvor Barber-dommen (sag C-262/88, Sml. I, s. 1889) blev afsagt.

15 Ved domme af 3. februar 1994 gav Arbeitsgericht i det væsentlige sagsøgerne medhold, idet retten nærmere præciserede, hvilke beskæftigelsesperioder der skulle tages i betragtning for Brunhilde Schrage's vedkommende.

16 Deutsche Post iværksatte appel af dommene til Landesarbeitsgericht Niedersachsen og gjorde herved bl.a. gældende, at den begrænsning af den tilbagevirkende gyldighed, der er en følge af Barber-dommen, finder anvendelse i alle tilfælde, hvor der er tale om lønmæssig forskelsbehandling i forbindelse med en erhvervstilknyttet alderspensionsordning, og at Domstolens praksis og protokollen har forrang for GG's artikel 3.

17 Heroverfor gjorde sagsøgerne bl.a. gældende, at den tidsmæssige begrænsning af virkningerne af traktatens artikel 119, der følger af Barber-dommen, ikke kan overføres til de foreliggende sager. Efter deres opfattelse indeholder Barber-dommen ingen bemærkninger om, hvorvidt man i Forbundsrepublikken Tyskland, hvor det i GG's artikel 3 opstillede forfatningsretlige ligebehandlingsprincip finder anvendelse, kunne gå ud fra, at forskellige regler for deltidsansatte og fuldtidsansatte var lovlige.

De præjudicielle spørgsmål

18 Landesarbeitsgericht har bemærket, at Deutsche Post's appel i medfør af Bundesarbeitsgericht's praksis ville skulle forkastes, og at E. Sievers og B. Schrage har ret til de pensioner, de har krævet udbetalt. Retten har imidlertid bemærket, at i henhold til Domstolens praksis (Barber-dommen, dom af 6.10.1993, sag C-109/91, Ten Oever, Sml. I, s. 4879, og af 28.9.1994, sag C-128/93, Fisscher, Sml. I, s. 4583) kan den direkte virkning af traktatens artikel 119 i princippet kun påberåbes til støtte for et krav om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til erhvervstilknyttede pensionsordninger for så vidt angår beskæftigelsesperioder, der ligger efter den 17. maj 1990. I øvrigt fremgår det ifølge retten af

protokollen, at ydelser i medfør af en erhvervstilknyttet social sikringsordning ikke skal anses for løn, hvis og i det omfang de kan henføres til beskæftigelsesperioder, der ligger forud for den 17. maj 1990.

19 Landesarbeitsgericht har tilføjet, at krav om ligebehandling med hensyn til erhvervstilknyttede pensionsordninger ofte kan støttes på såvel traktatens artikel 119 — idet der dog ikke kan kræves ydelser på grundlag af beskæftigelsesperioder, der ligger forud for den 17. maj 1990 — som på nationale bestemmelser, det være sig det arbejdsretlige ligebehandlingsprincip, BeschFG's § 2, stk. 1, eller GG's artikel 3.

20 Landesarbeitsgericht har endelig bemærket, at i en sådan situation med konkurrerende retssystemer må fællesskabsretten have forrang, hvilket medfører, at forbuddet mod, at beskæftigelsesperioder, der ligger forud for den 17. maj 1990, tages i betragtning med tilbagevirkende gyldighed, og den dermed forbundne begrænsning af ydelserne også må finde anvendelse på nationale bestemmelser. Da fællesskabsretten har direkte virkning, opstår spørgsmålet om fællesskabsrettens forrang, fordi der er konflikt mellem national ret og fællesskabsretten. Ifølge Landesarbeitsgericht træder denne konflikt klart frem, når det tages i betragtning, at traktatens artikel 119 ud over det sociale formål også — og historisk set navnlig — forfølger et økonomisk formål, nemlig at der indføres lige konkurrencemuligheder. Denne målsætning ville blive modarbejdet, hvis man tillod, at der efter national ret ikke tages hensyn til, at traktatens artikel 119 kun i begrænset omfang har tilbagevirkende gyldighed.

21 Landesarbeitsgericht Niedersachsen besluttede herefter at udsætte sagerne og har i begge sager forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) a) Skal fællesskabsretten anvendes eller have gyldighed med forrang (i henhold til EF-traktatens artikel 5, stk. 2, og artikel 189) for de af medlemsstaternes nationale bestemmelser, som i tilfælde, hvor et krav kan

fremsættes efter begge regelsæt, kunne eller ville finde anvendelse på det samme sagsforhold, ligeledes med det formål at støtte kravet om ligebehandling inden for de erhvervstilknyttede pensionsordninger, som f.eks. i Tyskland — generelt — den arbejdsretlige ligebehandlingsgrundsætning eller — specielt — § 2, stk. 1, i Beschäftigungsförderungsgesetz 1985?

b) Har fællesskabsretten generelt forrang i et sådant konflikttilfælde, hvor der efter fællesskabsretten kun består et krav på ydelser i henhold til erhvervstilknyttede pensionsordninger, hvis og i det omfang de henføres til beskæftigelsesperioder, der ligger efter den 17. maj 1990, mens det samme sagsforhold efter de nationale bestemmelser afgøres på en anden måde, for så vidt som disse bestemmelser ikke udelukker tilbagevirkende gyldighed?

c) Gælder en sådan forrang kun, når den økonomiske målsætning med EF-traktatens artikel 119 — at indføre lige konkurrencemuligheder — der består ved siden af den sociale målsætning, konkret berøres?

2) Skal nationale bestemmelser om ligebehandling i forbindelse med ydelser i henhold til erhvervstilknyttede pensionsordninger — i det mindste efter det princip om en fællesskabskonform (EF-retskonform) fortolkning af national ret, som må henføres under fællesskabsretten — fortolkes og anvendes i overensstemmelse med fællesskabsrettens krav og begrænsninger (forbud mod tilbagevirkende gyldighed)?«

22 Ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 20. oktober 1997 er de to sager blevet forenet med henblik på den skriftlige og mundtlige forhandling samt domsafsigelsen.

Begæringen om genåbning af den mundtlige forhandling

23 Ved skrivelse af 5. november 1998 har Deutsche Post fremsat begæring om genåbning af den mundtlige forhandling. Selskabet har for det første anført, at som følge af et sammenfald af omstændigheder havde dets repræsentant og dets advokat, som havde begivet sig til Domstolen for at overvære fremsættelsen af forslaget til afgørelse, først fundet den retssal, hvor retsmødet blev holdt, efter at forslagets konklusion var blevet oplæst. Der blev således ikke sikret parterne og offentligheden adgang til retsmødet, hvilket er i strid med artikel 28 i EF-statutten for Domstolen.

24 Deutsche Post har endvidere anført, at generaladvokatens forslag til afgørelse er blevet fremsat på en måde, der ikke er forskriftsmæssig, idet forslagets konklusion blev oplæst i et retsmøde i Domstolens Femte Afdeling og ikke i Sjette Afdeling, der behandler den foreliggende sag.

25 Endelig har Deutsche Post anmodet om under den begærede genåbning at måtte fremkomme med bemærkninger vedrørende visse punkter i generaladvokatens forslag til afgørelse.

26 I øvrigt har Deutsche Post ved skrivelse af 11. november 1998 tilsluttet sig de bemærkninger, Deutsche Telekom fremkom med i sag C-50/96, Schröder, og i de forenede sager C-234/96 og C-235/96, Vick og Conze, og hvorefter en afvisning af, at den mundtlige forhandling undtagelsesvis kan genåbnes efter fremsættelsen af generaladvokatens forslag til afgørelse, som i henhold til artikel 59, stk. 2, i

Domstolens procesreglement afslutter den mundtlige forhandling, således at parterne kan påberåbe sig eventuelle åbenbare fejl eller udeladelser i sagsfremstillingen eller den retlige vurdering eller endog fremkomme med bemærkninger til generaladvokatens forslag til afgørelse, kan udgøre en tilsidesættelse af retten til en retfærdig rettergang som omhandlet i artikel 6 i den europæiske konvention af 4. november 1950 til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder (herefter »EMK«).

27 Det må i den forbindelse for det første fastslås, at de nærmere omstændigheder omkring fremsættelsen af forslaget til afgørelse i den foreliggende sag ikke har udgjort en tilsidesættelse af de regler, der gælder ved Domstolen, og heller ikke en tilsidesættelse af de rettigheder, parterne i hovedsagerne er tillagt.

28 Dommerne i Sjette Afdeling, der træffer afgørelse i den foreliggende sag, er blevet bekendt med generaladvokatens forslag til afgørelse i kraft af, at det er indleveret til Domstolens Justitskontor, og offentlighedskravet med hensyn til forslaget er bl.a. overholdt ved, at konklusionen er blevet oplæst i offentligt retsmøde, og ved, at forslaget er indleveret til Justitskontoret.

29 Det er i den forbindelse uden betydning, at en parts repræsentant og advokat ikke i tide kunne finde den retssal, hvor generaladvokatens forslag til afgørelse blev oplæst.

30 Endvidere bemærkes, at det fremgår af Domstolens kendelse af 4. februar 2000 (sag C-17/98, Emesa Sugar, Sml. I, s. 665, præmis 18), at det netop er under hensyntagen til EMK's artikel 6 og selve målsætningen med retten for enhver berørt part til en kontradiktorisk sagsbehandling og en retfærdig rettergang i den nævnte bestemmelses forstand, at Domstolen ex officio, på forslag af generaladvokaten eller på parternes begæring i overensstemmelse med artikel 61 i Domstolens procesreglement, kan træffe bestemmelse om genåbning af den mundtlige forhandling, såfremt den finder, at sagen er utilstrækkeligt oplyst, eller at sagen skal afgøres på grundlag af et argument, som ikke har været drøftet af parterne.

31 I den foreliggende sag finder Domstolen, efter at have hørt generaladvokaten, at der i Deutsche Post's begæring ikke henvises til noget forhold, hvoraf det kan udledes, at der er behov for en sådan genåbning.

32 Den af Deutsche Post fremsatte begæring kan herefter ikke tages til følge.

Det første spørgsmål

33 Med det første spørgsmål, set under ét, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, for det første, om den tidsmæssige begrænsning af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119 er til hinder for nationale bestemmelser, som opstiller et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning. For det andet ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om traktatens artikel 119 er til hinder for bestemmelser i en medlemsstat, hvorved der opstilles et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en privat, erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning, når henses til, at der kan opstå konkurrencefordrejning mellem erhvervsdrivende i de forskellige medlemsstater til skade for arbejdsgivere, der er etableret i førstnævnte medlemsstat. Såfremt den første eller den anden del af spørgsmålet besvares bekræftende, ønsker den forelæggende ret for det tredje oplyst, om den nationale ret, der inden for sit kompetenceområde skal anvende fællesskabsretlige forskrifter, har pligt til at sikre disse reglers fulde virkning og i påkommende tilfælde undlade at anvende modstridende bestemmelser i national lovgivning.

Den første del af spørgsmålet

34 Indledningsvis bemærkes, at i henhold til fast retspraksis skal en pensionsordning som den, der er tale om i hovedsagerne, og som i det væsentlige beror på pensionsmodtagerens arbejdsforhold, ses i tilknytning til den løn, vedkommende modtog, og den henhører under traktatens artikel 119 (jf. herved dom af 13.5.1986, sag 170/84, Bilka, Sml. s. 1607, præmis 22, Barber-dommen, præmis 28, og dom af 28.9.1994, sag C-7/93, Beune, Sml. I, s. 4471, præmis 46). En udelukkelse af deltidsansatte fra en sådan pensionsordning kan derfor vise sig at være i strid med artikel 119 (jf. Bilka-dommen, præmis 29).

35 For så vidt angår den tidsmæssige begrænsning af virkningerne af traktatens artikel 119 bemærkes først, at Domstolen i dom af 8. april 1976 (sag 43/75, Defrenne II, Sml. s. 455, præmis 40) fastslog, at princippet i artikel 119 om lige løn kan påberåbes ved de nationale domstole, og at disse domstole har pligt til at sikre beskyttelsen af de rettigheder, som denne bestemmelse tillægger borgerne. I samme doms præmis 74 og 75 præciserede Domstolen imidlertid, at bydende retssikkerhedsbetragtninger med hensyn til samtlige de interesser, som gør sig gældende, offentlige såvel som private, medfører, at bortset fra tilfælde, hvor arbejdstagere allerede har anlagt retssag eller rejst en tilsvarende administrativ klage, kan den direkte virkning af artikel 119 ikke påberåbes til støtte for krav vedrørende lønperioder, der ligger forud for dommens dato, dvs. den 8. april 1976.

36 For så vidt angår erhvervstilknyttede pensionsordninger fastslog Domstolen endvidere i Barber-dommens præmis 44 og 45, at bydende retssikkerhedshensyn tilsiger, at den direkte virkning af traktatens artikel 119 ikke kan påberåbes til støtte for krav om tilkendelse af pensionsret fra et tidspunkt, der ligger forud for afsigelsen af dommen, dvs. den 17. maj 1990, medmindre de berørte forinden har anlagt sag eller rejst en tilsvarende administrativ klage.

37 Som Domstolen præciserede i Ten Oever-dommens præmis 20, kan den direkte virkning af traktatens artikel 119 i kraft af Barber-dommen kun påberåbes til støtte for krav om ligebehandling med hensyn til erhvervstilknyttede pensioner, for så vidt angår ydelser, der vedrører beskæftigelsesperioder efter den 17. maj 1990, medmindre arbejdstagerne eller disses ydelsesberettigede pårørende forinden har anlagt sag eller rejst en tilsvarende administrativ klage i henhold til den nationale lovgivning, der finder anvendelse.

38 En sådan begrænsning er også indeholdt i protokollen, hvori det hedder, at med henblik på anvendelsen af traktatens artikel 119 skal ydelser i medfør af en erhvervstilknyttet social sikringsordning ikke anses for løn, hvis og i det omfang de kan henføres til beskæftigelsesperioder, der ligger forud for den 17. maj 1990, undtagen for arbejdstagere eller deres ydelsesberettigede pårørende, der inden denne dato har anlagt søgsmål eller indbragt en dertil svarende klage i overensstemmelse med den relevante nationale ret.

39 Det fremgår imidlertid af dom af 28. september 1994 (sag C-57/93, Vroege, Sml. I, s. 4541, præmis 20-27), Fisscher-dommen (præmis 17-24) og dom af 11. december 1997 (sag C-246/96, Magorrian og Cunningham, Sml. I, s. 7153, præmis 27-35), at den tidsmæssige begrænsning af virkningerne af traktatens artikel 119, der følger såvel af Barber-dommen som af protokollen, kun angår de former for forskelsbehandling, som arbejdsgiverne og pensionskasserne med rimelighed kunne betragte som tilladte på grund af de undtagelser på området for erhvervstilknyttede pensioner, der som overgangsforanstaltninger er fastsat i de fællesskabsretlige regler (jf. dom af 24.10.1996, sag C-435/93, Dietz, Sml. I, s. 5223, præmis 19).

40 Med hensyn til retten til at være omfattet af erhvervstilknyttede pensionsordninger har Domstolen fastslået, at der ikke forelå nogen omstændighed, som har kunnet give de berørte parter i erhvervslivet grund til at tro, at artikel 119 ikke skulle finde anvendelse (jf. Magorrian og Cunningham-dommen, præmis 28).

41 Siden Bilka-dommen blev afsagt, har det nemlig været klart, at en forskelsbehandling på grundlag af køn i forbindelse med anerkendelsen af den pågældende ret udgør en overtrædelse af artikel 119 (Vroege-dommen, præmis 29, Fisscher-dommen, præmis 26, Dietz-dommen, præmis 20, og Magorrian og Cunningham-dommen, præmis 29).

42 Eftersom der ikke blev fastsat en tidsmæssig begrænsning af virkningerne af Bilka-dommen, kan den direkte virkning af artikel 119 påberåbes til støtte for krav om ligebehandling med tilbagevirkende gyldighed med hensyn til retten til at være omfattet af en erhvervstilknyttet pensionsordning, og dette med virkning fra den 8. april 1976, som er datoen for afsigelsen af Defrenne II-dommen, hvori den direkte virkning af artikel 119 for første gang blev fastslået (Dietz-dommen, præmis 21, og Magorrian og Cunningham-dommen, præmis 30).

43 Det skal i den forbindelse i øvrigt bemærkes, at Domstolen allerede i Dietz-dommen, præmis 23, og i Magorrian og Cunningham-dommen, præmis 33, understregede, at en arbejdstager ikke ville have nogen interesse i at være omfattet af en ordning, hvis vedkommende ikke opnåede ret til de ydelser, som den pågældende ordning indebærer. Domstolen udtalte, at retten til at opnå alderspension i henhold til en erhvervstilknyttet ordning derfor er uløseligt forbundet med retten til at være omfattet af ordningen. Domstolen tilføjede imidlertid, at den omstændighed, at en arbejdstager kan stille krav om at blive omfattet af en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed, ikke indebærer, at arbejdstageren kan undgå at betale bidrag til ordningen for det tidsrum, der er tale om (Fisscher-dommen, præmis 37, og Dietz-dommen, præmis 34).

44 Heraf følger, at den eneste tidsmæssige begrænsning af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119 for så vidt angår retten til at være omfattet af en erhvervstilknyttet pensionsordning som den i hovedsagerne omhandlede og til den dermed forbundne udbetaling af pension er den, der følger af Defrenne II-dommen.

45 For så vidt angår spørgsmålet om, hvorvidt fællesskabsretten er til hinder for, at beskæftigelsesperioder, der ligger forud for den 8. april 1976, hvor Defrenne II-

dommen blev afsagt, tages i betragtning i medfør af nationale bestemmelser, bemærkes først, at det fremgår af fast retspraksis (jf. bl.a. domme af 27.3.1980, sag 61/79, Denkavit italiana, Sml. s. 1205, præmis 16 og 17, og de forenede sager 66/79, 127/79 og 128/79, Salumi m.fl., Sml. s. 1237, præmis 9 og 10), at den fortolkning, som Domstolen foretager af en fællesskabsretlig regel under udøvelse af sin kompetence i henhold til traktatens artikel 177, i nødvendigt omfang belyser og præciserer betydningen og rækkevidden af den pågældende regel, således som den skal forstås og anvendes, henholdsvis burde have været forstået og anvendt fra sin ikrafttræden. Kun undtagelsesvis vil Domstolen som antaget i Defrenne II-dommen under anvendelse af et almindeligt retssikkerhedsprincip, der er forankret i Fællesskabets retsorden, og under hensyntagen til de alvorlige vanskeligheder, som dens dom kunne have vedrørende fortidige retsforhold stiftet i god tro, finde anledning til at begrænse muligheden for at påberåbe sig den således fortolkede bestemmelse med henblik på en fornyet prøvelse af de nævnte retsforhold.

46 Endvidere bemærkes, at Domstolen i Defrenne II-dommens præmis 65 fastslog, at traktatens artikel 119 skulle være gennemført fuldt ud af de gamle medlemsstater, herunder Forbundsrepublikken Tyskland, fra den 1. januar 1962, indledningen af overgangsperiodens anden etape. Det fremgår i øvrigt af samme doms præmis 68, at selv på områder, hvor artikel 119 ikke måtte have direkte virkning, kan gennemførelsen af bestemmelsen om nødvendigt ske gennem et samspil mellem fællesskabs- og nationale bestemmelser.

47 Endelig bemærkes, at i forbindelse med, at Domstolen i Defrenne II-dommen besluttede at foretage en tidsmæssig begrænsning af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119, udtalte den, at man i betragtning af den adfærd, som flere medlemsstater havde udvist, og den holdning, som Kommissionen havde indtaget og gentagne gange meddelt de berørte kredse, undtagelsesvis måtte tage hensyn til, at de interesserede parter i en længere periode havde set sig foranlediget til at opretholde en praksis, som stred imod artikel 119, skønt den endnu ikke var forbudt efter national ret (Defrenne II-dommen, præmis 72).

48 Heraf følger, at formålet med begrænsningen af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119 ikke var at afskære de berørte arbejdstagere fra at påberåbe sig nationale bestemmelser, hvorved der opstilles et lighedsprincip.

49 Nationale bestemmelser, som sikrer gennemførelsen af princippet om lige løn til mænd og kvinder, bidrager således til at gennemføre traktatens artikel 119 i overensstemmelse med de forpligtelser, der har påhvilet de ældste medlemsstater siden den 1. januar 1962.

50 I en sådan situation finder det retssikkerhedsprincip, der er forankret i Fællesskabets retsorden, og som kan medføre, at Domstolen undtagelsesvis begrænser muligheden for at påberåbe sig en bestemmelse, den har fortolket, ikke anvendelse, og det er ikke til hinder for anvendelse af nationale bestemmelser, som sikrer et resultat, der er i overensstemmelse med fællesskabsretten.

51 Det er i den forbindelse uden betydning, at de omtvistede nationale bestemmelser først er blevet fortolket på en måde, der er i overensstemmelse med traktatens artikel 119, efter datoen for afsigelsen af Defrenne II-dommen, selv om en sådan fortolkning i givet fald kommer til at finde anvendelse på situationer, der er opstået og tilvejebragt inden dette tidspunkt. Det tilkommer ikke Domstolen at tage stilling til den tidsmæssige anvendelse af nationale bestemmelser.

52 Den første del af det første spørgsmål må herefter besvares med, at den tidsmæssige begrænsning af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119, der følger af Defrenne II-dommen, ikke er til hinder for nationale bestemmelser, som opstiller et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning.

Den anden del af spørgsmålet

53 Som den forelæggende ret med rette har bemærket, har Domstolen i Defrenne II-dommens præmis 8-11 fastslået, at traktatens artikel 119 har et dobbelt formål, et økonomisk og et socialt.

54 På den ene side skal artikel 119 under hensyn til den forskel, der består mellem sociallovgivningernes udviklingstrin i de forskellige medlemsstater, hindre, at virksomhederne i de stater, som faktisk har gennemført princippet om lige løn, handicappes i konkurrencen inden for Fællesskabet i forhold til virksomheder, som er placeret i stater, der endnu ikke har fjernet den lønmæssige forskelsbehandling til skade for den kvindelige arbejdskraft (Defrenne II-dommen, præmis 9).

55 På den anden side har Domstolen understreget, at bestemmelsen skal ses i sammenhæng med de sociale mål for Fællesskabet, idet dette ikke indskrænker sig til en økonomisk union, men samtidig gennem fælles handling skal sikre sociale fremskridt og stadigt søge at forbedre de europæiske folks levevilkår og beskæftigelsesforhold, således som det fremhæves i traktatens præambel. Dette mål fremhæves yderligere af, at traktatens artikel 119 er indføjet i kapitlet om socialpolitikken, hvis indledende bestemmelse, EF-traktatens artikel 117 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF), fastslår, at det er nødvendigt at fremme en forbedring af arbejdernes leve- og arbejdsvilkår for herigennem at muliggøre en udjævning af disse vilkår på et stadigt stigende niveau (Defrenne II-dommen, præmis 10 og 11).

56 I senere afgørelser har Domstolen imidlertid fastslået, at det er en af menneskets grundlæggende rettigheder, som Domstolen skal sikre overholdt, ikke at blive udsat for forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. dom af 15.6.1978, sag 149/77, Defrenne III, Sml. s. 1365, præmis 26 og 27, af 20.3.1984, forenede sager 75/82 og 117/82, Razzouk og Beydoun mod Kommissionen, Sml. s. 1509, præmis 16, og af 30.4.1996, sag C-13/94, P. mod S., Sml. I, s. 2143, præmis 19).

57 I lyset af denne retspraksis må det fastslås, at det økonomiske formål, der forfølges med traktatens artikel 119, og hvorefter konkurrencefordrejning mellem virksomheder i forskellige medlemsstater skal ophæves, er underordnet i forhold til bestemmelsens sociale formål, som er udtryk for en grundlæggende menneskerettighed.

58 Herefter er den omstændighed, at princippet om lige løn til mænd og kvinder før afsigelsen af Defrenne II-dommen ikke har kunnet påberåbes over for arbejdsgivere i andre medlemsstater end Forbundsrepublikken Tyskland, hverken i medfør af nationale bestemmelser eller på grundlag af den direkte virkning af traktatens artikel 119, uden betydning i relation til anvendelsen af nationale bestemmelser, hvorved det sikres, at det pågældende princip overholdes i Forbundsrepublikken Tyskland.

59 Den anden del af det første spørgsmål må således besvares med, at traktatens artikel 119 ikke er til hinder for bestemmelser i en medlemsstat, som opstiller et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning, selv om der kan opstå konkurrencefordrejning mellem erhvervsdrivende i de forskellige medlemsstater til skade for arbejdsgivere, der er etableret i førstnævnte medlemsstat.

Den tredje del af spørgsmålet

60 På baggrund af besvarelsen af den første og anden del af det første spørgsmål er det ufornødent at besvare den tredje del af spørgsmålet.

Det andet spørgsmål

61 Med det andet spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om de nationale domstole er forpligtet til at fortolke nationale retsforskrifter i lyset af ordlyden af og formålet med de relevante fællesskabsbestemmelser, navnlig traktatens artikel 119.

62 Hertil bemærkes, at i henhold til fast retspraksis er de nationale domstole forpligtet til, i videst muligt omfang, at fortolke nationale retsforskrifter i lyset af ordlyden af og formålet med de relevante fællesskabsbestemmelser, navnlig traktatens artikel 119, og at fremkalde det med bestemmelserne tilsigtede resultat (jf. i denne retning bl.a. dom af 4.2.1988, sag 157/86, Murphy m.fl., Sml. s. 673, præmis 11, og af 13.11.1990, sag C-106/89, Marleasing, Sml. I, s. 4135, præmis 8).

63 Det fremgår af besvarelsen af det første spørgsmål, at fællesskabsretten, navnlig traktatens artikel 119, tilsigter at gennemføre princippet om lige løn til mænd og kvinder og ikke er til hinder for nationale bestemmelser, som fører til, at det pågældende princip overholdes.

64 Det andet spørgsmål må herefter besvares med, at de nationale domstole er forpligtet til, i videst muligt omfang, at fortolke nationale retsforskrifter i lyset af ordlyden af og formålet med de relevante fællesskabsbestemmelser, navnlig traktatens artikel 119, med henblik på at sikre gennemførelsen af princippet om lige løn til mænd og kvinder.

Sagsomkostningerne

65 De udgifter, der er afholdt af Kommissionen, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagernes behandling i forhold til hovedsagernes parter udgør et led i de sager, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagsomkostningerne.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

vedrørende de spørgsmål, der er forelagt af Landesarbeitsgericht Niedersachsen ved to kendelser af 8. november 1996, for ret:

1) **Den tidsmæssige begrænsning af muligheden for at påberåbe sig den direkte virkning af EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF), der følger af dom af 8. april 1976 (sag 43/75, Defrenne II), er ikke til hinder for nationale bestemmelser, som opstiller et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning.**

2) Traktatens artikel 119 er ikke til hinder for bestemmelser i en medlemsstat, som opstiller et lighedsprincip, hvorefter alle deltidsansatte under omstændigheder som de i hovedsagerne foreliggende har ret til at blive tilsluttet en erhvervstilknyttet pensionsordning med tilbagevirkende gyldighed og til at få udbetalt en pension i henhold til den pågældende ordning, selv om der kan opstå konkurrencefordrejning mellem erhvervsdrivende i de forskellige medlemsstater til skade for arbejdsgivere, der er etableret i førstnævnte medlemsstat.

3) De nationale domstole er forpligtet til, i videst muligt omfang, at fortolke nationale retsforskrifter i lyset af ordlyden af og formålet med de relevante fællesskabsbestemmelser, navnlig traktatens artikel 119, med henblik på at sikre gennemførelsen af princippet om lige løn til mænd og kvinder.

Schintgen Hirsch Ragnemalm

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 10. februar 2000.

R. Grass

Justitssekretær

J.C. Moitinho de Almeida

Formand for Sjette Afdeling